

Skjervheim og sosialt arbeid

Takk for invitasjonen.

Neste år er det 25 år sidan eg fekk lov til å lansera boka *Hans Skjervheim – ein intellektuell biografi* her på Stalheim, og eg forklarte undertittelen med at boka var heilt fri for sex og biljakter. Heller ikkje i dag har eg mykje å koma med på desse punkta; eg har ei bilhistorie, men den kan eg ta i ein pause.

Derimot kan eg seia at Skjervheim-boka kom til å endra livet mitt. Det er jo urovekkande at den boka som har endra livet mitt mest, er ei eg har skrive sjølv, og til og med ei bok som forlaget hadde ideen til – ikkje eg. Men slik vart det: då eg hadde gitt ut boka, vart eg straks invitert til å snakka om den på Institutt for sosialfag i Volda, og etter kvart også i ulike institusjonar som utdanna folk til helsevesenet og sosialt arbeid. Etter nokre år kulminerte dette i at Institutt for sosialfag tilbaud meg eit professorat, og slik tok eg spranget frå litteraturvitskap til sosialt arbeid, og arbeidde resten av mitt yrkesliv på Institutt for sosialt arbeid.

Utan at eg visste det, kom eg då inn i det aristoteliske kunnskapsfeltet som blir kalla praxis, der kunnskapen blir namngjeven som fronesis, eller skjønn. Og dermed var eg inne i kjernen av Skjervheims begrepsverd, der skiljet mellom teoretisk, matematisk formulerbar kunnskap på den eine sida, og sosial- og handlingskunnskap på den andre sida spelar ei hovudrolle. Ja, det kan seiast å vera eit hovudpunkt i positivismekritikken at ein gjer den teoretiske kunnskapen til den einaste kunnskapstypen, og at den erfaringsbaserte, indekserte kunnskapen, som ein berre lærer gjennom erfaring og danning, blir definert som støy og forsøkt eliminert.

Også på ein annan måte snubla eg inn i ei skjervheimsk verd då eg gjekk over frå norskfaget til sosialt arbeid. Som mange av dykk veit,

var Skjervheim oppteken av pedagogikk-faget. Den einaste eksamen han tok mellom førebuing og magistergraden, var eit grunnfag i pedagogikk, midt på femtitalet, og grunnproblema i dette faget opptok han sterkt.

Då magistergradsstudenten Erling Lars Dahle tok til å arbeida inn perspektiv frå frankfurtarskulen -og Skjervheim som ein av deira formidlarar – fekk han vanskar på det meir scientistisk orienterte Pedagogisk Forskings-institutt ved Universitetet i Oslo. Og då han leverte magisteravhandlinga si, vart den i første omgang underkjent. Det var noko matematisk i grunngjevinga: Dei talde opp kven han siterte, og kom til at det var fleire filosofar enn pedagogar, og han burde difor levera den på filosofisk institutt i staden.

Dette forsterka alt eksisterande motsetnader ved instituttet, som var nær ved å bli splitta. Det vart salomonisk løyst ved at ein delte instituttet i to avdelingar; ein for sosialpedagogikk og ein annan for tradisjonell pedagogikk. Etter nokre år gjekk det seg til – det vart inga splitting, og ein av dei mest profilerte professorane vart nettopp Erling Lars Dahle, som heldt fram med å bruka filosofiske begrep i analysen av pedagogikk-faget.

Men fleire av dei som var på Dahle/Skjervheimsida, skapte nye studiar, og kalla dei sosialpedagogikk. Desse sikta seg etter kvart inn på andre profesjonar enn læraryrket, som var det primære i pedagogikkfaget. Dei utdanna sosialarbeidarar, sosionomar og barneverns – ja nettopp – pedagogar. (Det fanst sosialarbeidarutdanningar før, men det kom fleire på dei nye DH-ane)

Så sjølv om Hans Skjervheim kunne gjera seg mange slags tankar om desse nye profesjonsstudia som tok form - mellom anna i Volda – så var han, gjennom nokre ledd, ein slags åndeleg far for dei sosialpedagogiske studia. Og tekstar som «Deltakar og tilskodar» og «Det instrumentelle mistaket» er framleis å finna på pensumlistene i desse studia, om enn mest på masternivå. Ein

grunn til at forholdet mellom Skjervheim og desse nye studia kanskje kunne knirka, var at desse studiemiljøa ofte vart radikalisert, som på 1970-talet tydde å bli marxist og kanskje AKP-ar. Og Skjervheims hardaste oppgjer på 70-talet, var kampen mot universitetsmarxismen, og især den stalinistiske varianten. Så var ikkje tilfelle i dei nye studia i sosialpedagogikk; i Volda stod mellom anna Lenins *Hva må gjøres*, på pensumlista ein periode, har eg høyrte (rykte) om.

Skjervheim har hatt ei sterk verknadshistorie, essaya hans har slått rett inn i fleire av utdanningane, og blitt der i eit halvt århundre. Det er sikkert draumen for mang ein filosofisk lærar, som skriv artikkel på artikkel, men manglar lesarar.

Men det er også noko tvitydig i å bli teken i bruk i det praktiske livet. Kari Martinsen, som har gjort ein stor jobb med å introdusera K. E. Løgstrup som ein sentral omsorgs-tenkjar, og vist hans relevans for sjukepleievitenskapen, har sikkert gremma seg når han stundom blir omtalt som «den danske sjukepleiaren». På same måte ville nok Skjervheim reservera seg mot å vera ein filosoferande sosionom; i begge tilfelle overskuggar praksisfeltet den fagfilosofiske grunnlagsproblematikken. Ein må stadig gå tilbake grunnspørsmåla. Det heng nøye saman med Skjervheims måte å filosofera på. Sjølv om han hadde store kunnskapar om historie, var han ikkje primært ein historiserande filosof, enn seia historist. Han leitte seg fram til nokre grunnmodellar som så kunne oppdagast i stadig nye historiske settingar. Eg vil tru at den viktigaste modellen hans, er forholdet mellom ein to-ledda og ein tre-ledda kommunikasjon. Når to menneske snakkar saman, kan det vera som to subjekt med same prinsipielle status. Dei kan ha ulike kunnskapar og ulik intelligens, men dei er prinsipielt likestilte. Når dei snakkar saman, prøver dei å forstå eit eller anna tema, som då blir objektet for samtalen. Det er den treledda modellen: To

subjekt snakkar om eit tredje fenomen, som då blir objektet, eller saksforholdet.

Den andre modellen er at det eine subjektet ikkje anerkjenner det andre, men ser det som eit objekt. Det kan det vera grunn til, om det er noko i vegen med det eine subjektet – rus, psykose eller det ligg i rolla som seljar, propagandist osv. Ein telefonseljar respekterer ikkje kunden som subjekt, men prøver å nytta ulike teknikkar til å få selt produktet. Det fører ofte til gjensidig objektivering: Telefonen ringer, du høyrer straks at det er ein seljar, for han brukar berre førenamnet ditt, men uttaler det heilt feil, så du forstår at han ikkje kjenner deg. Du avsluttar samtalen, og seier til familien: Det var ingen. Det var berre ein seljar. Ikkje eit menneske, ikkje eit subjekt, berre ei rolle.

Denne grunnmodellen blei forma ut på bakgrunn av den lange striden om naturvitskaplege modellar brukt på humaniora sitt felt, der Wilhelm Dilthey alt på 1800-talet utarbeidde den dialogiske hermeneutikken som eit alternativ til naturvitskapens teknologiske undersøkingar; og sette opp begrepsparet forstå versus å forklara. Dette vart utarbeidd vidare i hermeneutikk og fenomenologi, og Skjervheims veg inn i dette gjekk truleg gjennom Husserl og seinare Heidegger. Og som Heidegger gjekk han til grekarane for å finna gode omgrep, og festa seg mellom anna ved Aristoteles sine kunnskapsformer, oppdelinga mellom teoretisk og praktisk (sosial) og teknisk kunnskap, og Platons kritikk av sofismen, som er eit opplagt eksempel på at ein gjer den andre til eit objekt for overtaling. Skilje overtaling og overtaling heng på det næraste saman med grunnmodellen, skilnaden på ein toledda og ein treledda relasjon.

Dette vart gripe med begge hender både i pedagogikkfaget og dei nye profesjonsutdanningane. På femti- og seksti-talet var pedagogikk-faget prega av målingar av intelligens, eksperiment og av testar. Jens Bjørneboe henger dette ut i romanen Jonas, der den

vesle guten med dysleksi blir undersøkt og sett på formel. At han faktisk har dysleksi, er det ingen som skjønner, men dei er i stand til å setja intelligensen hans på ein presis formel. Den tyske danningstradisjonen var komen i skuggen, blant anna på grunn av krigen, og nye impulsar frå USA, som utvikla metodar for analyse av store datamengder, kom i staden. Dette var noko av bakgrunnen for Skjervheims refleksjonar då han formulerte dette omkring 1960.

På 70-talet vart dette aktualisert i det sosialfaglege feltet. Ein grunnleggjande innsikt i tida var at sosiale problem ikkje måtte forklarast (berre) individuelt; var individet sjukt eller sosialt dysfunksjonelt, måtte både forklaringa og kuren ha eit breiare perspektiv enn berre det einskilte individet. Miljøterapien sprang ut av dette; var familiane i krise, måtte det opprettast sunne miljø som kunne få barn og unge på rett kjøl, og i familieterapien skulle heile familien få hjelp til betre funksjon. I forhold til Skjervheims modell var dette tvitydig: grunnspørsmålet var heile tida om individet var behandla som subjekt. Ein miljøterapi som forløyste subjekta som subjekt, og fekk dei inn i gode relasjonar, stemde med hans oppfatning. Men innsikta i at miljøet pregar individet kunne også brukast instrumentelt eller deterministisk. Ein autoritær og instrumentell pedagogikk kunne blir erstatta av ein like autoritær miljøterapi, dersom ein ikkje sikra at individet fekk delta i sin eigen prosess, som faktiske subjekt.

Skjervheim kunne vera nokså omtrentleg når han skulle finna døme på instrumentalitet. Eit av hans døme på instrumentalitet er at det blei sett ei grense for kor mange semester ein kunne få studielån for å ta hovudfag. (Sjølv brukte han ti år frå førebuarde til magistergraden – vel anvendt tid!).

Men om eksempel som dette har eit komisk preg, så kom styringa av utdanningane til å oppfylle fleire kriterier for instrumentalitet etter Skjervheims tid. For Pisa-undersøkingar og rangeringar av universitet har skapt eit utvendig press som appellerer langt meir

til ein stimulus-kontroll-modell enn til læring som eit individuelt dannelsingsprosjekt. Masseutdanningar med konkurranse som modell kan fort koma til å skje «over hodene på subjektene» som Adorno skriv i ein annan kontekst. Men jakta på målbare resultat startar jo ikkje der, men i grunnskulen. Målingar og tellbare resultat flyt saman med økonomiske modellar, og viser at faremomenta i utdanningssektoren i stor grad er knytt til styringssystema, som skal passa inn i matematiske modellar. Det Skjervheim åtvarga mot i si samtid, har vokse seg sterkare. Som Eivind Tjønneland formulerte det: Skjervheim vant positivismestriden i teorien, men tapte den i utviklinga av praksis.

Det same ser vi i helsesektoren, der kravet om evidens-basering reiser nokre av dei same spørsmåla som positivisme-kritikken til Skjervheim sette på dagsorden. Kor mykje av helsearbeidet er streng naturvitskap, basert på sikre vitskaplege resultat, og dermed i stand til å gje sikre prognoser, og kor mykje er kunnskap om subjekt, som alltid er relativ og fortolkbar? Denne diskusjonen viser relevansen av Skjervheims arbeid, og han skriv også om medisin og psykiatri som særleg kompliserte vitskapar, fordi det er både natur og ånd, kropp og sinn, som er objektet for desse vitskapane.

Eg vender derimot tilbake til sosialt arbeid, og ein fersk diskusjon innanfor barnevernet, som jo er ein utsett arbeidsplass, som er i klemme mellom stadig kritikk og taushetsplikt. Dei har krevjande oppgåver: mellom anna å ta vare på ungdommar med alvorlege åtferdsvanskar, som blir flytta til institusjonar. Det har dei siste par tiåra vore ein diskusjon om kva slags metodar ein skal ta i bruk i dette arbeidet. I omsorgsfeltet kjem det heile tida nye retningar og metodar, som held fagdebatten levande. Men ein særleg intens diskusjon oppstod ved innføringa av det som vart kalla traumebevisst omsorg (TBO), og som i dag er ein innarbeidd terminologi, og er svært synleg på sidene til Buf-Dir og

helseforetaka. Det er ein stor flora av tilbod om kursing om dette, både frå private stiftingar og det statlege systemet. Retninga vart utvikla internasjonalt, både i USA og Australia, og kom inn i norske debatt med stort trykk for ca 20 år sidan. Frå om lag 2010 vart retninga implementert i helsevesenet, i sjølvmondsførebygging og etter kvart barnevern. Som posisjon i forståinga av omsorg, blei den sett i motsetninga til meir åtferdsterapeutiske retningar.

Åtferdsterapi blir - også av Skjervheim – sett på som ei objektiverande behandling, som vil regulera åtferd gjennom belønning og straff. Vekta ligg på å skapa ein struktur der det blir klart at destruktive handlingar møter sanksjonar, medan konstruktive handlingar gir belønning.

TBO kom som eit kjærkome alternativ: her skulle ein ikkje sjå på destruktive handlingar berre som problem, men som smerteuttrykk. Bak slike smerteuttrykk ligg ofte traume frå tidlegare erfaringar, og møter ein smerteuttrykka med sanksjonar, så retraumatiserer ein. Her var ei retning som tok subjektet og subjektets historie på alvor. Det var stor entusiasme, og retninga kom fort inn i utdanningane.

Men den førte også til kriser. Institusjonar ville avvikla sanksjonsregima, og erstatta det med forståing og toleranse. Men ungdommar med store åtferdsvanskar greidde seg dårleg utan grense—setting, og etter fleire døme på overdosedødsfall og negative resultat, kom det ein motreaksjon, der somme institusjonar som praktiserte TBO blei lagde ned.

Denne motsetninga mellom tradisjonell åtferdsterapi og TBO har vore behandla akademisk, sist i ei doktoravhandling av Reidar Haug i Volda. Han lanserer begrepet «relasjonelt mistak» som eit motbegrep til instrumentelt mistak. Trua på at ein kan løysa alt med gode relasjonar, og nedbygd struktur, er eit slikt mistak.

Det er uråd å gjera grundig greie for denne diskusjonen i dette formatet; TBO og dei meir tradisjonelle retningane har snakka saman, og i dag freistar ein å kombinera forståing for traume med behovet for struktur, for å seia det svært kort, Det interessante i mitt perspektiv, er at denne diskusjonen heile tida grip tilbake til grunnlagsproblema. I åtferdsterapien er det alltid ein fare å objektivera ungdommane, og gå inn i ei disiplinering som ikkje får kontakt med livshistoriene deira. I TBO ligg vekta nettopp på å få kontakt med subjekta, gå inn i relasjonar og freista å hjelpa dei med traumene. Men ein hadde i første omgang ikkje gode svar på åtferdsvanskane, som ofte handla om farlege ting som vald, prostitusjon og rusbruk.

Er det også Skjervheims problem? Er det grunnmodellen – to- eller tre-ledda relasjon – som er problemet? For å forstå Skjervheim, må vi sjå litt på ei anna inndeling som han arbeider med. I «Eit grunnproblem i pedagogisk filosofi» dukkar modellen hans opp i ein annan variant. Pedagogiske retningar kan delast inn i to ulike slag, seier han: Det er den autoritære führen-tradisjonen, der pedagogen skal føra eleven inn i kunnskapen. Den er instrumentell, subjektet er pedagogen, objektet eleven. Den motsette modellen ligg i Rousseau-tradisjonen, i vekst-pedagogikken. Barnet har alt i seg, det gjeld berre å la det vekse og utvikle seg. Den modellen gjer barnet til subjekt, medan pedagogen berre blir ein tenar, ein tilretteleggjar. Det blir ein slags maktkamp; ein må velja mellom læraren eller eleven, for det er plass til berre eitt subjekt.

Alternativet er å dra inn det tredje, saksforholdet eller objektet. Eleven skal læra om verda, og finna sin plass i den. Då må han forplikta seg på den strukturen som er i lærestoffet, i verda, i objektiviteten. To pluss to er ikkje eit spørsmål om korleis ein føler seg, tre på ein dårleg dag og fem på ein god. Det er eit objektivt faktum. Det er også etikken: Å finna ut kva som er rett, handlar om kva som gjeld for alle menneske, ein kan ikkje orientera seg etter

kva ein føler er rett, eller kva læraren seier er rett. Det ligg i pedagogikkens tredje, som er lærestoffet, objektiviteten. Dette meiner eg er Skjervheims standpunkt. I visse tilfelle gir det pedagogen autoritet, fordi han veit meir om stoffet, om verda. Men det lærande subjektet er ikkje eliminert, det kan også læra seg kva som er tilfelle, og då er det på høgde med pedagogen i makt. Det er to subjekt som diskuterer eit tredje.

Diskusjonen mellom meir tradisjonell åtferdsterapi og TBO var i første omgang eit spørsmål om kva slags subjekt som skulle ha mest makt, og det utfordra makta i institusjonane. Men når samtalen har fått gå ei stund, forstår også TBO-formidlarane at det finst ein objektivitet og struktur som må formidlast, også til folk med traumatiske bakgrunnar. Nettopp dei treng å bli kjent med ei ordna verd.

For nokre veker sidan hadde Klassekampen ein fin presentasjon av Skjervheim med utgangspunkt i at essaya hans no blir tilgjengelege igjen, heldigvis. Dei snakka med fleire om Skjervheims aktualitet, og Sigurd Hverven hadde eit fint poeng. Skjervheims åtvaring går jo primært mot objektivisering, som opnar både for uforstand, misforståing og maktbruk mot subjekta. Men i dag ser vi ei massiv sjølvobjektivisering, der subjektet sjølv gjer seg til objekt, og i mange tilfelle også leverer ein nådelaus kritikk av seg sjølv. Og alle målingar og tellingar som positivisme-kritikarar alltid har åtvara mot, blir tatt i bruk når subjektet gjer seg til objekt: vekt, bmi, ei rekkje måle-einingar som blir utvikla av dei som tener pengar på sjølvobjektiviseringa. Dette poenget framførte Hverven her på Stalheim for to år sidan, og han skriv om det i den nye utgåva av Skjervheims essay.

Set vi dette inn i Skjervheims treledda modell, ser vi at det relasjonelle mellom dei to subjekta kjem i fare når subjektet objektiviserer seg sjølv. Ein prøver, med Kierkegaards vending, å bli sin eigen skapar. Dermed misser ein også Løgstrups innsikt: at

subjektet blir konstituert i møte med den andre. Sjølvobjektivering fører til tap av Du-et i relasjonen.

Men det heng også saman med objekt-tap. Ein misser relasjonens tredje; den forpliktande verda som set rammene om livet vårt, både den sosiale og den naturmessige. Det er neppe tilfeldig at vi øydelegg våre eigen subjektivitet samtidig som vi øydelegg naturen; økologien går i begge tilfelle i stå.

I den gamle slageren Moon river, står det: Out to see the world – there's so much world to see. Men misser ein det andre subjektet, og blir verda, objektet, saksforholdet, erstatta med sjølvobjektivering, då går alle delar av Skjervheims treledda modell i oppløysing. Ein sit att med sjølvobjektiverande subjektivet, med relasjonstap og verdenstap.

Interessant nok finst det – i sosialt arbeid – nokre interessante arbeidsformer, der ein nettopp finn att seg sjølv gjennom å finne att verda. Det er inn-på-garden-terapi, sosialt arbeid med hest, klatring, fjellturar, til og med pilgrimsturar. Når ein oppdagar verda saman med nokon, kjem saksforholdet først, og så kjem gode relasjonar som ein konsekvens av det.

Herifrå kunne resonnementet tatt mange vegar, inn i Kierkegaards fortvilelsesbegrep eller inn i dei som legg til rette for sjølvobjektivering og relasjonshavari – dei store tekgigantane, som gir oss teknologien til å gjera slike kollektive individuelle sjølv-mord.

Samtidig som dei har gitt oss det Skjervheim åtvara mot, i rein form. Hans kritikk av naturvitskaplege metodar på humaniora-feltet, handla jo om at sikre prognoser, bygd på store datamengder, eliminerer menneskeleg fridom. Lese i dag lyder det som ein definisjon på kunstig intelligens og algoritmer, som ikkje kjenner andre muligheter enn dei som alt er blitt realisert. Då ligg ein under for «nødvendighetens fortvilelse», der alt er bestemt på førehand. Og til den fortvila er det berre ein medisin, skriv Kierkegaard: «Gi

mulighet, gi mulighet, likesom man gir luktesalt til den som besvimer». Kl i sosialt arbeid lukkar muligheten.

Men eg vil stoppa her.

Det vil føra for langt.

Eg nøyer meg med Skjervheims faste påminning: Det finst faktisk gode reiskapar i filosofien til å analysa desse fenomen. Ikkje i dei aller nyaste moteretningane i tenkning og kultur, heller ikkje i teknologien, men i den store filosofiske tradisjonen. Skjervheim hadde eit fast uttrykk, og ein geberde. Han rette fingeren opp i veret og sa: Du må lesa Platon! Du må lesa Kant!

Eg tillet meg, sidan det er jubileum, å leggje til eit namn på lista. Du må lesa Skjervheim!